INLYUZIVV TA’LIMGA OID XORIJIY TAJRIBALAR

Niyozova Gulnoza Baxtiyor qizi
Guliston davlat pedagogika instituti Makktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
O‘ralova Mashhura
Guliston davlat pedagogika instituti Makktabgacha ta’lim yo‘nalish talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning mohiyati, rivojlanish bosqichlari hamda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilingan. Turli mamlakatlarda inklyuziv ta’limni tashkil etish, pedagog kadrlarni tayyorlash, individual yondashuvni qo‘llash va ijtimoiy muhitni moslashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’limni joriy etishda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, maxsus ehtiyojli bolalar, integratsiya, teng imkoniyat, pedagog tayyorgarligi, ta’lim tizimi, ijtimoiy muhit, xorijiy tajriba.

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность инклюзивного образования, этапы его развития и анализируется зарубежный опыт. Освещены вопросы организации инклюзивного образования в различных странах, подготовки педагогических кадров, применения индивидуального подхода и адаптации социальной среды. Также рассмотрены существующие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова:Инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, интеграция, равные возможности, подготовка педагогов, система образования, социальная среда, зарубежный опыт.

Annotation: This article examines the essence of inclusive education, its stages of development, and analyzes international experience. It highlights the organization of inclusive education in different countries, teacher training systems, the importance of an individual approach, and adaptation of the social environment. The paper also discusses existing challenges and possible solutions.

Keywords: Inclusive education, children with special needs, integration, equal opportunities, teacher training, education system, social environment, international experience.

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv alohida ahamiyat kasb etib, barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim — bu jismoniy yoki psixik imkoniyatlaridan qat’i nazar, har bir bolaning umumiy ta’lim muassasalarida sifatli

bilim olishini ta’minlashga qaratilgan jarayondir. Ushbu yondashuv nafaqat ta’lim sifati, balki jamiyatda tenglik va ijtimoiy adolatni qaror toptirishga ham xizmat qiladi.Bugungi kunda dunyoning ko‘plab rivojlangan davlatlarida inklyuziv ta’lim tizimi samarali yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ularning tajribasi ushbu sohani takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Xususan, Russia tajribasida pedagoglarni imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashga tayyorlash masalasi alohida e’tibor markazida turadi. Bu borada ishlab chiqilgan dasturlar, jumladan, pedagog xodimlarning kasbiy darajasini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvlar, ta’lim sifatini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.Xorijiy tajribalarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun nafaqat moddiy-texnik baza, balki pedagoglarning malakasi, metodik tayyorgarligi va ijtimoiy yondashuvi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli rivojlangan mamlakatlarda bu yo‘nalishda maxsus standartlar, dasturlar va tayyorlov tizimlari joriy etilgan. Mazkur maqolaning maqsadi — inklyuziv ta’limga oid xorijiy tajribalarni tahlil qilish, ularning o‘ziga xos jihatlarini o‘rganish hamda milliy ta’lim tizimini rivojlantirishda ulardan foydalanish imkoniyatlarini yoritib berishdan iboratdir.

Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda pedagog kadrlarni tayyorlash muhim omillardan biri hisoblanadi. Jumladan, Russiada bir qator oliy ta’lim muassasalarida pedagoglar “psixologik-pedagogik ta’lim” yo‘nalishi asosida tayyorlanib, ular imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashga maxsus moslashtirilgan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lib chiqadilar. Bu tizim oliy kasbiy ta’lim standartlariga asoslanib, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda imkoniyati cheklangan bolalarni sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim jarayoniga jalb etish dolzarb masalaga aylangan. Shu sababli inklyuziv ta’limni amalga oshirishda hududiy xalq ta’limi boshqarmalari, metodik xizmatlar hamda oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik, ya’ni ta’lim klasteri tizimi muhim rol o‘ynaydi. Bu tizim orqali pedagoglarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va amaliy tajribasini boyitish imkoniyati kengayadi. Inklyuziv ta’lim tushunchasi xalqaro miqyosda ham muhim o‘rin tutadi. Mazkur atama ilk bor 1994-yilda Salamanca Declarationda rasman qo‘llanilgan bo‘lib, unda barcha bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash zarurligi alohida ta’kidlangan. Ushbu hujjat inklyuziv ta’limni rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.Uzbekistanda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralib, bu borada qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Ushbu hujjatlar orqali imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng ta’lim sharoitlarini yaratish va ularni jamiyatga integratsiya qilish masalalari mustahkamlangan.Shu bilan birga, “inklyuziya” va “inklyuziv ta’lim” tushunchalarining mazmuni hanuzgacha turlicha talqin qilinib kelinmoqda. Bu holat tadqiqotchilarning ushbu masalaga turli metodologik yondashuvlar bilan qarashlari bilan izohlanadi. Inklyuziv ta’lim g‘oyasining rivojlanishi jamiyatda nogironlikka bo‘lgan qarashlarning o‘zgarishi bilan chambarchas bog‘liq. Tarixiy jihatdan dastlab tibbiy model ustun bo‘lib, unda imkoniyati cheklangan shaxslarni jamiyatdan ajratish asosiy yondashuv sifatida qaralgan. Keyinchalik normallashtirish modeli shakllanib, bu yondashuv

nogironligi bo‘lgan shaxslarni jamiyatga moslashtirishni nazarda tutgan. Hozirgi davrda esa ijtimoiy model ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu modelga ko‘ra, muammo shaxsning o‘zida emas, balki jamiyatdagi mavjud to‘siqlar — jismoniy, ijtimoiy va tashkiliy omillar bilan bog‘liq deb qaraladi.Masalan, N. V. Borisova va S. A. Prushinskiy fikriga ko‘ra, inklyuziv ta’lim aynan ijtimoiy modelga asoslanadi va unda nogironlik jamiyat tomonidan yaratilgan to‘siqlar natijasi sifatida talqin etiladi. Shu sababli asosiy e’tibor ta’lim muhitini moslashtirish, mavjud to‘siqlarni bartaraf etish va barcha bolalar uchun qulay sharoit yaratishga qaratiladi.

Inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonida eng muhim masalalardan biri — jamiyatda mavjud bo‘lgan stereotiplar va noto‘g‘ri qarashlarni bartaraf etishdir. Ko‘pincha imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan mavjud salbiy munosabatlar, ularni jamiyatdan ajratib qo‘yishga olib keladi. Aslida esa zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, asosiy muammo shaxsning o‘zida emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy va tashkiliy to‘siqlarda namoyon bo‘ladi.Tadqiqotchilar fikricha, inklyuziv ta’lim — bu faqat ta’lim tizimidagi o‘zgarish emas, balki ijtimoiy munosabatlarni insonparvarlashtirishga qaratilgan keng qamrovli konsepsiyadir. Jumladan, S. V. Alexina inklyuziyani barcha shaxslarning sifatli ta’lim olish huquqini tan olishga asoslangan ijtimoiy yondashuv sifatida izohlaydi. Bu esa ta’lim tizimini har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish zarurligini anglatadi. Inklyuziv ta’lim tizimining shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bo‘lib, u bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan. 1960-yillardan boshlab turli mamlakatlarda imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish huquqlarini ta’minlashga qaratilgan harakatlar kuchaygan. Dastlab bu jarayon me’yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va jamiyatda inklyuziya g‘oyalarini targ‘ib qilishdan boshlangan.N. N. Malofeyev ta’kidlashicha, aynan shu bosqichlardan so‘nggina inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etish imkoniyati yuzaga kelgan. Biroq bu jarayon oson kechmaydi, chunki inklyuziv ta’limni tashkil etishda nafaqat moddiy-texnik sharoitlar, balki ijtimoiy omillar ham muhim rol o‘ynaydi.Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv muhitni yaratish faqat infratuzilmani moslashtirish bilan cheklanmaydi. Masalan, panduslar qurish, maktab binolarini qayta jihozlash yoki maxsus mutaxassislarni jalb etish zarur bo‘lsa-da, bu yetarli emas. Eng katta muammolardan biri — o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalarning inklyuziv ta’limga bo‘lgan munosabatidir. Agar ular bu jarayonga tayyor bo‘lmasa yoki uni to‘liq qabul qilmasa, inklyuziya samarali amalga oshmaydi.

Shu sababli inklyuziv ta’limni joriy etishda ta’lim muassasalarida inklyuziv madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa har bir bolani uning imkoniyatlaridan qat’i nazar hurmat qilish, individualligini qo‘llab-quvvatlash va rivojlanishiga sharoit yaratishni nazarda tutadi.Tony Booth va Mel Ainscow fikrlariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarning asosi hamkorlik va umumiy qadriyatlarni shakllantirishga borib taqaladi. Ular inklyuziyani nafaqat ta’lim islohoti, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida baholaydilar. Inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonida eng muhim masalalardan biri — jamiyatda mavjud bo‘lgan stereotiplar va noto‘g‘ri qarashlarni bartaraf etishdir. Ko‘pincha imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan mavjud salbiy munosabatlar, ularni jamiyatdan ajratib qo‘yishga

olib keladi. Aslida esa zamonaviy yondashuvlarga koʻra, asosiy muammo shaxsning oʻzida emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy va tashkiliy toʻsiqlarda namoyon boʻladi. Tadqiqotchilar fikricha, inklyuziv ta’lim — bu faqat ta’lim tizimidagi oʻzgarish emas, balki ijtimoiy munosabatlarni insonparvarlashtirishga qaratilgan keng qamrovli konsepsiyadir. Jumladan, S. V. Alexina inklyuziyani barcha shaxslarning sifatli ta’lim olish huquqini tan olishga asoslangan ijtimoiy yondashuv sifatida izohlaydi. Bu esa ta’lim tizimini har bir oʻquvchining individual ehtiyojlariga moslashtirish zarurligini anglatadi.

Inklyuziv ta’lim tizimining shakllanishi uzoq tarixiy jarayon boʻlib, u bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan. 1960-yillardan boshlab turli mamlakatlarda imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish huquqlarini ta’minlashga qaratilgan harakatlar kuchaygan. Dastlab bu jarayon me’yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va jamiyatda inklyuziya gʻoyalarini targʻib qilishdan boshlangan.

N. N. Malofeyev ta’kidlashicha, aynan shu bosqichlardan soʻnggina inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etish imkoniyati yuzaga kelgan. Biroq bu jarayon oson kechmaydi, chunki inklyuziv ta’limni tashkil etishda nafaqat moddiy-texnik sharoitlar, balki ijtimoiy omillar ham muhim rol oʻynaydi. Amaliyot shuni koʻrsatadiki, inklyuziv muhitni yaratish faqat infratuzilmani moslashtirish bilan cheklanmaydi. Masalan, panduslar qurish, maktab binolarini qayta jihozlash yoki maxsus mutaxassislarni jalb etish zarur boʻlsa-da, bu yetarli emas. Eng katta muammolardan biri — oʻqituvchilar, oʻquvchilar va ota-onalarning inklyuziv ta’limga boʻlgan munosabatidir. Agar ular bu jarayonga tayyor boʻlmasa yoki uni toʻliq qabul qilmasa, inklyuziya samarali amalga oshmaydi. Shu sababli inklyuziv ta’limni joriy etishda ta’lim muassasalarida inklyuziv madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa har bir bolani uning imkoniyatlaridan qat’i nazar hurmat qilish, individualligini qoʻllab-quvvatlash va rivojlanishiga sharoit yaratishni nazarda tutadi. Tony Booth va Mel Ainscow fikrlariga koʻra, inklyuziv ta’lim tizimidagi oʻzgarishlarning asosi hamkorlik va umumiy qadriyatlarni shakllantirishga borib taqaladi. Ular inklyuziyani nafaqat ta’lim islohoti, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida baholaydilar.

Xorijiy davlatlar tajribasi: Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda turli davlatlarning tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir mamlakat bu yoʻnalishda oʻzining ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik sharoitlaridan kelib chiqib yondashuvlarni shakllantirgan. Jumladan, Russiada inklyuziv ta’limni joriy etishda pedagog kadrlarni tayyorlash tizimiga alohida e’tibor qaratilgan. Oliy ta’lim muassasalarida maxsus yoʻnalishlar tashkil etilib, oʻqituvchilar imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashga kasbiy jihatdan tayyorlanadi. Bu esa inklyuziv ta’limni amaliyotga samarali joriy etish imkonini beradi.

United States tajribasida esa inklyuziv ta’lim qat’iy qonunchilik asosida yoʻlga qoʻyilgan. Har bir oʻquvchi uchun individual ta’lim dasturlari ishlab chiqilib, ular asosida oʻqitish jarayoni tashkil etiladi. Mutaxassislar — pedagoglar, psixologlar va boshqa soha vakillari oʻzaro hamkorlikda faoliyat yuritadi.United Kingdomda inklyuziv ta’lim “hamma uchun ta’lim” tamoyiliga asoslanadi. Bu yerda oʻquvchilarning

individual ehtiyojlari hisobga olinib, ta’lim jarayoni moslashtiriladi hamda qulay inklyuziv muhit yaratishga katta e’tibor beriladi.

Germanyda inklyuziv ta’lim bosqichma-bosqich rivojlantirilgan bo‘lib, dastlab maxsus ta’lim muassasalari ustuvor bo‘lgan. Hozirgi kunda esa umumta’lim maktablarida ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun sharoitlar yaratilmoqda va pedagoglarning malakasini oshirishga katta e’tibor berilmoqda. Finland tajribasi esa inklyuziv ta’limning eng samarali modellardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu davlatda har bir bola uchun individual yondashuv qo‘llanilib, erta aniqlash va qo‘llab-quvvatlash tizimi yuqori darajada yo‘lga qo‘yilgan.

Shuningdek, Uzbekistanda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda bu borada qator islohotlar amalga oshirilib, imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim tizimiga jalb etish, pedagog kadrlarni tayyorlash hamda jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish bo‘yicha muhim ishlar olib borilmoqda.Shunday qilib, turli davlatlar tajribasi inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun tizimli yondashuv, malakali kadrlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhim omillar ekanligini ko‘rsatadi.

Inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, u har bir bolaning ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan muhim ijtimoiy-pedagogik yo‘nalish hisoblanadi. Mazkur maqolada inklyuziv ta’limning mohiyati, uning rivojlanish bosqichlari hamda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinib, ushbu yo‘nalishning ahamiyati keng yoritildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish faqatgina ta’lim tizimiga bog‘liq emas, balki jamiyatdagi umumiy ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar va insonparvarlik darajasi bilan ham chambarchas aloqador. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan stereotiplar va noto‘g‘ri qarashlarni bartaraf etish inklyuziv muhitni shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich, izchil va kompleks yondashuv asosida shakllangan. Bu jarayonda pedagog kadrlarni tayyorlash, maxsus dasturlar ishlab chiqish, individual yondashuvni qo‘llash hamda ta’lim muhitini moslashtirish ustuvor vazifalar sifatida qaraladi. Shuningdek, davlat siyosati, qonunchilik asoslari va jamiyatning ijobiy munosabati ushbu tizimning muvaffaqiyatli ishlashida muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston sharoitida ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar bosqichma-bosqich yaratilmoqda. Biroq bu yo‘nalishda hali amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar mavjud. Jumladan, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini yanada oshirish, ta’lim muassasalarini moslashtirish, ota-onalar va jamiyatning inklyuziv ta’limga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirish zarur. Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirish — bu faqat ta’lim tizimini takomillashtirish emas, balki jamiyatni yanada adolatli, insonparvar va teng imkoniyatlarga ega tizimga aylantirish jarayonidir. Har bir bolaning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, uning jamiyatda munosib o‘rin egallashiga ko‘maklashish esa inklyuziv ta’limning eng muhim maqsadi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Amirsaidova Sh.M. "Maxsus pedagogika fani taraqqiyotida sharq mutfakkiri g'oyalarining o'rni va roli". Ped. fan. nom... diss.- T., 2006.

2. L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova."Inklyuziv ta'lim" o'quv qo llanma. - Тошкент, 2019.

3. Наталья Микляева, Татьяна Чудесникова, Анна Виленская, Ольга Кудравец, Светлана Семенака. Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями здоровья. Москва Юрайт. 2021.

4.Nurmuhamedova L.Sh. Nogıron bolalarning huquqiy asoslari va ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini tatbiq etish: muammolar va ıstigbollar. - T., 2014

5.D.S.Qaxarova. "Inklyuziv ta'lim texnologiyasi". -Toshkent. 2014.

6.R.Shomaxmudova, D.Tulaganova, A.Berdiyeva. Jismoniy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar bilan inklyuziv va maxsus ta'lim tizimida olib boriladigan korrektsion pedagogik ishlar. - Toshkent.: XT «Roziqov O.J», 2007.

7.R. Shomaxmudova. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari. - Toshkent: XT «Rozigov O.J», 2007.

8.Ю.В.Шумиловская Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования.

9.Yuldashev J.G'., S.A.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. - T.: O'qituvchi, 2004.